

УДК 341.13

Попелюшко В. О.

*доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту права
ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

Питання щодо зародження адвокатури України в історично-правовій науці та науці про адвокатуру вирішується неоднозначно.

Існує думка, висловлена, зокрема, М. Чубатим, що зародження адвокатури України необхідно досліджувати ще з часів Київської Русі, коли українське судочинство характеризувалося суцільним пануванням звичаєвого права та повною його перевагою над писаним законом, а праця захисника в судах у цей період мала характер громадської, товариської, виключно моральної підтримки своєї сторони [1, с. 31]. При цьому, на думку одних прихильників даного погляду, у Київській Русі в якості захисників були родичі, які фактично виконували роль адвокатів [2, с. 46], а на думку інших, окрім рідних роль захисників виконували й приятелі сторін, «послухи» (свідки порядного життя обвинуваченого), «видоки» (свідки вчиненого стороною або спірного факту) [3, с. 3; 4, с. 32; 5, с. 5]. Має місце й погляд, що саме родичі, близькі та приятелі обвинуваченого як зародок української адвокатури виконували первісні функції захисту. З часом було заборонено

© Попелюшко В. О., 2016

© Національний університет «Острозька академія», 2016

-
- Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

приводити на розгляд справи велику кількість цих захисників, щоб вони не впливали на прийняття судом вироку. Дозволено було сторонам приводити лише дві особи, яких називали «добрими людьми». Останні аж до прийняття Литовських Статутів виконували функції захисту час від часу і безоплатно [6, с. 51].

Не виключено, хоча приписи в Руській Правді (і у Короткій, і у Просторовій редакціях) про це відсутні, що у Київській Русі судове представництво для окремих категорій осіб допускалося, зокрема, як виняток із загального правила особистої явки сторін на суд хоча б тому, що воно фактично мало місце в усіх древніх слов'янських народів. І не тільки у слов'янських. Якщо так, то в Київській Русі воно ґрунтувалося на звичаєвому праві, бо, наприклад, у Псковській Судній Грамоті, джерелами якої були у першу чергу древньоруський звичай і Руська Правда, право на судове представництво уже за законом надавалось жінкам, дітям, ченцям і черницям, людям похилого віку і глухим [7, с. 337], тобто особам, які фізично або за звичаєм не могли бути на суді особисто [8, с. 30].

Але зародження адвокатури не варто пов'язувати з наведеним, по суті природним представництвом в суді, а з проявом ознак самої її суті, а саме, з появою необхідних умов, часом і місцем, коли кожній особі, зокрема, кожній стороні судової справи дозволяється мати свого представника, при цьому представника, обізнаного у праві. У Київській Русі таке представництво не лише не передбачалося, а й не практикувалося, і не практикувалося не стільки в силу принципу особистої явки сторін на суд, а більше із-за того, що тут ще домінували примітивне натуральне господарство, яке не вимагало розгалуженого писаного правового регулювання, та звичаєве право, судочинство на основі якого здійснювали віча як суд князя з дружиною і «добрими людьми», княжі представники – тіуни і намісники, які судили також з «добрими людьми», вервні суди на своїх вічах, тобто, повсюдно і

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

знавці, і водночас носії звичаєвого права, які, як і сторони на суді, сторонньої допомоги обізнаних у праві осіб не потребували.

Що ж стосується «видоків» і «послухів» як суб'єктів судочинства у Київській Русі, то щодо їх функцій у ньому також відсутня єдність думок. Одні вчені, посилаючись на Коротку і Просторову Правди та вказуючи, що в першій з них значилися лише видоки, а в другій як видоки, так і послухи, пояснювали і пояснюють це тим, що в більш древні часи могли свідчити лише ті, що бачили факт злочину, його очевидці – видоки, а пізніше це право було пом'якшене і стали допускатися й ті, що знали про злочин зі слухів - послухи [9, с. 81; 10, с. 31].

На думку інших учених послухи за Руською Правдою – це свідки «доброї слави», «доброї репутації однієї або обох сторін процесу» [11, с. 681; 12, с. 61-62; 13, с. 88; 14, с. 57].

Ще інші науковці розглядають видоків і послухів як різні види процесуальних доказів, а саме, видоків як свідків у сучасному їх розумінні, тобто осіб, які свідчили про те, що вони бачили чи знали у даній справі, а послухів, на яких посилалися сторони, як пособників сторін, подібних до «співприсяжників» древньогерманського процесу [15, с. 68-69; 16, с. 590; 17, с. 642], більше того, не просто пособників сторін, а їх «помічників» як «очищувачів» [18, с. 93-94].

Але якщо виходити виключно з приписів Руської Правди, послухи мали місце лише зі сторони обвинуваченого, який при відсутності інших виправдувальних доказів заперечував обвинувачення, - для надання своїм голосом доказової ваги його запереченню і, тим самим, для спростування обвинувачення, тобто, служили засобом очиститися від обвинувачення та, одночасно, засобом звільнитися від ордалій [19, с. 18-19].

Так чи інакше, наведеними дослідниками древньоруського права ані видоки, ані послухи не розглядаються як представники сторін на суді, а

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

відносяться до іншого процесуального інституту, – інституту доказів, їх різних видів. При цьому є підстави найбільш переконливою визнати останню з наведених точок зору, оскільки щонайменше вона має своє підтвердження у правонаступниках древньоруського права на землях Волині, Київщини і Східного Поділля, тобто на землях України як безпосередніх наступників Київської Русі, які в соціально-економічній і політико-правовій сферах в силу розсудливої політики литовського уряду «старини не рухати і новизни не вводити» доволі тривалий час не зазнавали істотної іноземної правової експансії – в звичаєвому, в тому числі в копному праві литовсько-руської доби, в уставних земських грамотах українським землям, в Литовських Статутах тощо, а також в доступній для дослідження практиці їх застосування.

«Видоки» (як і «люди») Руської Правди у вказаних землях з часом трансформувалися у свідків («светковъ», «людей добрыхъ неподозрених веры годных»), а послухи, які із співприсяжництвом відігравали й інші ролі у судочинстві, – у виключно в співприсяжників сторін як одного з видів так званих «очищувальних» доказів.

За Руською Правдою у справах, зокрема, «о поклепъ» (про поклепну віру), для очищення від обвинувачення русина передбачалося, що «будет послухов 7», а «варягъ или инъ кто то два» (ст. 18 Пушкінського списку) [20, с. 132].

В литовсько ж руську добу суди до співприсяжництва стали звертатися не лише у випадках, коли інші докази не дозволяли визначитися з виною обвинуваченого, а й в усіх інших випадках, коли наявні докази не надавали переваги в правоті тієї чи іншої сторони справи. Тобто, співприсяжництво тут стало допускатися для обох сторін. Копне судочинство, наприклад, дотримуючись своїх древніх (вервних) звичаїв («водле стародавнее звыклости», «водлугъ давнаго звычаю», «подлугъ стародавнаго звычаю» [21,

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

с. 14]), для очищення від підозри у вчиненні злочину чи для її підтвердження стало використовувати співприсяжництво «сам-три» (присяга сторони і двох співприсяжників) [22, с. 197]. Але сторона могла заявити свою готовність присягнути «сам-четверть», «сам-шість», навіть «сам-десять» і більше [23, с. 59]. Писаний же закон необхідну кількість співприсяжників, для очищення, наприклад, від обвинувачення, визначав в залежності від категорії справи і соціального стану обвинуваченого (шляхтич чи людина простого стану). Так, у Литовському Статуті 1529 р. у справах по обвинуваченню шляхтича в «злодействе» вдруге значилося: «тогда сам-семь, то есть с шестью шляхтичов, себе равных, въ чести захованых, присягою своею и их телесною мають ся очистити» (арт. 8 розд. трийнадцать), а втретє: «тогда сам-семь... мають ся выправити з того» (арт. 9 розд. трийнадцать) [24, с. 188]. У Литовському Статуті ж 1588 р. для аналогічних випадків, але уже з меншим числом співприсяжників, відповідно, «сам втор» і «сам третий», в такому ж значенні вживано термін-поняття «отприсягатися мает» (арт. 10 розд. XIV) [25, с. 312].

Умови для зародження адвокатури України склалися саме за литовсько-руської доби в період відносної стабільності у регіоні та на власне литовсько-руських землях, в період переходу господарства від натурального до грошового, запровадження грошового обігу, митної, податкової справи, торгівлі, включаючи торгівлю в містах з магдебурзьким правом і торгівлю нерухомістю, включаючи торгівлю землею. Ці та пов'язані з ними нові соціально-економічні процеси потребували всебічного письмового правового регулювання, а ускладнення на цій основі правового життя литовсько-руських земель, – людей, які б володіли відповідними правовими знаннями і у разі виникнення суперечок могли надати сторонам, та й суду, належну юридичну допомогу.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

Тобто, загальні умови зародження адвокатури України подібні до тих, що й, наприклад, в Англії [26, с. 279] та Франції [27, с. 9], де вона також зароджувалася природнім, еволюційним шляхом, правда, дещо раніше, відповідно, у XII і XIII століттях.

Але на зародження адвокатури України істотний вплив мали й специфічні для Великого князівства Литовського як держави фактори. Дослідники даного явища, зокрема, Н. Максимейко, С. Борисенко, Д. Ващук та ін., на підставі письмових першоджерел, насамперед законодавчих актів і матеріалів судової практики тих часів, відносять зародки адвокатури на теренах України на кінець XV початок XVI століття та виділяють декілька специфічних особливостей цього процесу.

Однією з особливостей було те, що судові справи у Литовсько-руській державі тривалий час в центрі (в суді господаря – великого князя з панами-радами, двірному суді, суді маршалків і комісарів господарських), і на місцях (в суді старост і намісників) вирішувалися головним чином на підставі місцевого звичаєвого права, яке у різних землях було своєрідним, яким «литовський уряд не володів» [28, с. 22]. Тому на законодавчому рівні, наприклад, у Волинському привілеї 1501 р. приписувалось: «А князя, и пана, и землянина старосте и наместьником нашимъ одному ихъ не судити, маеть при себе посадите князей, и панов, и землян, тоже мает его з ними судити» (ст. 14). Д. Ващук з цього приводу зазначає, що ординарним явищем було те, що князів, панів і землян обирали не урядники, а позивач і відповідач. Так, у справі 1528 р. між державцею слонімським та кам'янецьким, паном Богушем Боговитиновичем, та старостою луцьким, князем Федором Михайловичем Чарторийським стосовно будівництва замку в урочищі Білеве Луцького повіту, яке нібито належало першому, зі сторони Богуша виступили князь Юрій Іванович Дубровицький, князь Василь Федорович Четвертинський, князь Іван Андрійович Полубенський, пан Боговитин Петрович, писар

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

господарський пан Андрій Лозка та Федір Гулевич, а князя Ф. Чарторийського мали представляти маршалок господарський, князь Андрій Михайлович Сангушко, підскарбій двірний пан Іван Андрійович, городничий троцький Петро Михайлович, намісник перелаїський Юхно Волкович, земляни волинські Михайло Семашкович та Тихон Козинський. На них покладался обов'язок розв'язати суперечку «волде обычая права земскаго», в даному випадку звичаєвого права Волинської землі. Тобто, для відповідача ці «судді» de facto виконували функції адвокатів, які не лише представляли його інтереси та забезпечували юридичний захист, а й слідкували за тим, щоб судовий процес та вирок відповідали праву Волинської землі. А оскільки аналогічні права мала й сторона позивача, це, своєю чергою, означало становлення інституту адвокатури [29, с. 34].

З даним твердженням автора неможливо не погодитися, але з застереженням про те, що це лише один із характерних шляхів становлення інституту адвокатури України.

Інший шлях, також такий, що має підтвердження у першоджерелах, висвітлений С. Борисенком. Його можна назвати прецедентною практикою суду господаря і панів-ради, яка полягала у тому, що сам цей найвищий у князівстві суд своїми рішеннями пропонував стороні доручити справу комусь тоді, коли ця сторона не могла з тих чи інших причин особисто з'явитися на суд, або коли, знову ж таки, при вирішенні справи вимагалися знання місцевого звичаєвого права. Такі рішення стали вважатися за звичай, на який, при потребі посилалися і ним користалися.

Так, у справі 1511 р. пана Миколая Филиновського, що мав привілеї і листи і не з'явився в суд, господар і пани-рада ухвалою самі запропонували йому доручити ведення справи іншій особі, зокрема, прокуратору: «а естли бы тежь самъ не поспешонъ былъ, и он маеть съ тыми листы прокуратора своего прислати на тот же рокъ». Про можливість вести справу через судове

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

представництво прокуратора йдеться й в ухвалі суду господаря і панів-ради від того ж 1511 р. у справі за скаргою дорогицького судді на п. Януша Костевича, який «и на трети рокъ за правомъ ку праву не сталъ, а ни прокуратора не прислалъ», та за запереченням п. Януша Костевича на судові рішення з підстав його ухвалення «не подлугъ обычая права Дорогицкое земли». Суд ухвалив перевірити і доводи скарги, і доводи заперечення на рішення суду шляхом допиту земян дорогицьких: «такъ ли есть в нихъ право, штожъ кто кому кгвалтъ и грабежи поделаетъ, и позванъ будетъ разъ и други и трети на право, а он ку праву не станеть, а ни прокуратора своего за себе мовити не пришлетъ, и подлугъ их права маеть ли вжо на немъ то сказано быти, как же в листе... стоять» [30, с. 91-92].

До речі, ця ухвала в частині рішення на заперечення п. Януша Костевича підтверджує й шлях зародження адвокатури України, означений Д. Вашуком, але на вищому, загальнодержавному рівні, що свідчить щонайменше про те, що судові представництва на початку XVI ст. мало правовий характер.

Не оминула адвокатура України при її зародженні й основного, природнього шляху – судового представництва через рідних (син від імені матері, брат від імені брата тощо).

Як судові представники виступали й урядові писарі, а юридичні особи, зокрема, міста магдебурзького права могли доручати ведення своїх справ прокураторам.

Істотним фактором посилення процесу становлення адвокатури України на початку XVI ст. стала активна законотворчість Литовсько-руської держави у формі устав господаря та пани-ради і ухвал сейму: про давність, про доводи шляхетства (1507 р.), про конфіскацію маєтків зрадників, про пересуди (1509 р.) та багато інших. Творив нові норми права також господарський суд. Уся ця законотворчість була спрямована на забезпечення однакового регулювання тих чи інших суспільних відносин на загальнодержавному

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

рівні, і стосувалася як норм матеріального, так і процесуального права. Але вона не носила системного характеру. З писаним правом ще досить успішно конкурував величезний конгломерат звичаєвого права окремих земель. А його прогалини заповнювалися місцевою законодавчою творчістю. Так, у 1527 р. великий князь писав до князів, панів та землян Волинської землі з приводу судового процесу князя Андрія Сангушковича з землянами волинськими Ставецькими: «а про то какъ тыхъ часовъ будете на сойме в Луцку вашом волынскомъ, ижъ хто о землю ся правуеть, самъ не присягаеть, нижли светки ихъ присягу делают, и вы бы о томъ члонку межи ними уставили подле давности обычая и права вашего волынского» [30, с. 100]. Як наслідок, право в державі стало відносно громіздким, заплутаним, багато у чому суперечливим. Тому щоби не втратити свої законні інтереси в суді, сторони вимушені були все більш і більш звертатися до фахівців права. Та й перед зверненням до суду треба було порадитися з освіченими у праві людьми і знавцями судової практики.

Далі, поширеною стала практика не лише перенесення справи, підсудної місцевому суду, до господарського суду, а таке право сторін у литовсько-руському судочинстві було чи не абсолютним, а й по причині необхідності стороні отримати фахову пораду чи у зв'язку з потребою підшукати собі помічника для спеціальної юридичної допомоги в суді. Такі фахівці, знавці права у процесуальних документах того часу іменувалися «посоль», «прокуратор» тощо. В актах початку XVI ст. значаться такими, наприклад, Ян Селицький, Ян Войславський, Мартин Володович. У багатьох випадках вказувалося лише ім'я і прізвище представника сторони на суді, що «в правъ молвил за» такого-то. Термін адвокат не вживався, як не ввійшов він і в Литовський Статут 1529 р. очевидно з тієї причини, що латинським терміном *advocatus* в цей час називався вїйт по селах, що жили за магдебурзьким правом, тобто тому, на думку С. Борисенка, що вживано його було уже в

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

розумінні адміністративного урядовця. Загалом же кола судового представництва у цей період не було ані визначено, ані обмежено. Про це красномовно свідчить той факт, що у низці судових рішень мала місце вказівка про участь у справі представника тієї чи іншої сторони, проте без зазначення його прізвища та відношення до довірителя [30, с. 83, 93].

Так чи інакше, запроваджене судовою практикою судове представництво і у цивільних, і у кримінальних справах як прообраз майбутньої адвокатури України на початку XVI ст. було явищем доволі розповсюдженим, хоча й не формалізованим. Як зазначав С. Борисенко, почала лиш з'ясовуватись процесуальна роль адвокатури та намічатися неясно деякі моменти її правової структури. Разом з тим, ще не утворився широкий клас людей, що зробили б з провадження чужих справ професією, хоча, напевне, вже були й такі, що виступали на суді задля гонорару [30, с. 95-96]. А з іншого боку, сам факт широкого застосування у цей період судового представництва і офіційного його визнання дає підстави припустити, що *de facto* воно могло мати місце й раніше, у другій половині, принаймі, наприкінці XV ст.

Характерно, що на становлення і законодавче закріплення адвокатури України саме у цей час істотно вплинув й такий соціальний фактор, як шляхта. Справа у тому, що на цьому етапі розвитку Литовсько-руської держави шляхта являлася не лише її військовою опорою, а й настільки поширилася і зміцніла економічно, що стала найвпливовішою політичною силою, яка намагалася урівнятися в правах з старою, князівсько-боярською аристократією, в тому числі на законодавчому рівні. Результатом цих намагань і стала розробка та прийняття у 1529 р. сеймом, у якому переважала шляхта, першого Литовського Статуту.

Перший Литовський Статут артикулом 9 розділу шостого, озаглавленим «О прокураторы», законодавчо закріпив адвокатуру як правовий інститут

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

наступним чином: «О имения, о шкоды, о квалты не маеть жаден чужоземец прокуратором быти ани о том мовити перед нами, господаром, ани у земском праве, одно который бы был у Великом князьстве оселый» [24, с. 118]. Інших положень про прокураторів, в тому числі про можливість бути прокуратором чужоземцю, як інколи вказується в літературі, цей Статут (в усякому разі за Дзялинським списком та багатьма іншими) не містив. Така новела з'явилась у Литовському Статуті («Волинському») 1566 р. (арт. 33 розд. IV) [31, с. 312]. Проте Статут 1529 р. чітко розмежував у судовому представництві прокураторство (представництво адвокатом) і заступництво («заступеньє») сторони особою, яка заступала сторону цілком або в межах доручення – листа, скріпленого печаткою довірителя [32, с. 113], та, на відміну від прокуратора, брала на себе власну особисту відповідальність у справі (арт. 8 глави шостої).

Отже, з прийняттям Литовського Статуту 1529 р. професійна адвокатура в Литовсько-руській державі, а отже й в Україні, окрім тієї, що утворилась на ґрунті магдебурського права і працювала у міських станових судах, юридично відбулася. Тому день прийняття закону про цю професію, 29 вересня, дату, коли у далекому 1529 році було ухвалено перший Литовський Статут, можна вважати днем української адвокатури.

Статут 1529 р. окрім усього іншого надав принципову перевагу закону над звичаєм, чим значно формалізував правове життя в державі, у першу чергу в судочинстві, включаючи формалізацію доказів. Така формалізація, а ще в більшій мірі законодавче закріплення Статутом змагального як цивільного, так і кримінального процесу, значною мірою вплинули на зміцнення та значне поширення адвокатури, оскільки тепер, щоби відстояти свої інтереси в суді, мати на них право стало замало. Потрібні були знання закону, вміння його тлумачити і вправно ним користуватися на практиці, що для широкого загалу того часу було недоступно.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

Необхідність подачі у письмовій формі позовів, скарг тощо, а також поширення застосування у судових справах як доказів документів, вимагали освічених, письменних людей. Такими людьми були перш за все церковні дяки, які й надавали людям спеціальну юридичну допомогу шляхом складання тостаментів, угод, актів, листів тощо. Така їх стародавня діяльність як письменних людей призвела до того, що слово дяк стало синонімом писаря, діловода, особи, що взагалі знає якесь діловодство. Вельможні пани мали таких дяків, в тому числі із міщан, бояр господарських як секретарів під назвою «урядники» [30, с.113-114]. Такі секретарі, дяки, урядники успішно просувалися по службі, отримували відповідні титули, й були разом із господарськими дворянами, міщанами, купцями, писарями, війтами тощо одними з тих людей, які поповнювали лави адвокатів (прокураторів), витісняючи в суді таким чином як представників сторін та захисників родичів, приятелів, служебників тощо. Так утворюється ціла верства людей, для яких знання права (і писаного, і звичаєвого), його тлумачення та використання стає професією. В судових документах цього періоду часто зустрічаються прізвища як прокураторів вже згаданих вище Яна Селицького та Мартина Володовича, а також П. Колачковського, Михайла Грабля, Юрія Сирутевича, Флоріяна Жебридовського, Василя Пузини, Богдана Семашка, Степана Дуброви, Яна Грабинського та інших. Про прокураторство (адвокатуру) як інститут тогочасного суспільства свідчать й ті факти, що прокураторів наймали, видавали їм доручення на ведення справи («листъ порученый»), прокуратори за свою юридичну роботу отримували гонорар («помощное»). Так, суд залишив без розгляду справу князя Кузьми Жославського і Беати Острозької, звинувативши Жославського в тому, що той, приславши за себе прокуратора Павла Островського, не дав йому доручення. В іншій справі міщанка Курчова Хведя судилася в господарському суді з найманим нею прокуратором Яном Селицьким із-за

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

гонорару. Суд їй у позові відмовив, за результатами, до речі, процедури «ставлення шапок» сторонами на одного і того ж свідка, вказавши в рішенні, що прокуратор гонорар (кожух) «не силою брал, але за свою працу, а она сама дала» [30, с. 116-117, 147].

Але, як зазначав С. Борисенко, після прийняття Статуту 1529 р. адвокатура лише почала поволі утворюватися. Верства людей, професією яких було представлення на суді чужих інтересів, не була соціально однорідною. Адвокати виходили з різних соціальних угруповань і задовольняли потребу в юридичній допомозі у першу чергу тих соціальних шарів, з інтересами яких вони були найбільше пов'язані. Тому адвокатура слугувала здебільшого не громадським інтересам, а приватним. Повіреного вважали за людину, що може оборонити будь-яким способом інтереси тільки довірителя. Діяльність адвокатів, не будучи внаормована у законі, розвивалася річищем приватного ремесла. Виявилася соціальна шкідливість такої форми адвокатури, як приватного ремесла. Тому стала на чергу потреба висунути в діяльності адвокатів вимоги служіння громадським інтересам, правосуддю. Шляхта висунула пропозицію, основану на тому, що неорганізована адвокатура заважає правосуддю та шкодить суспільству, повернутися до тих недавніх добрих часів, коли кожен міг проводити свою справу особисто, «не почуваючи себе іграшкою в руках зажерливих адвокатів», а при поважній неможливості робити це особисто, - «через прятеля свого, а не через прокуратора наемного». Проте умови господарського життя, поширений цивільний обіг, ускладнене законодавство вже були такі ясні, що цілковита заборона провадити чужі справи і для самої шляхти здавалася надзвичайною. Та й сам Статут 1529 р. як рукописний, мав різноманітні редакції, бо багато норм звичаєвого права дописувалося до того його примірника, який був на руках у судді. Стали зустрічатися вироки, у яких суд наводив повний текст

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

артикулу, яким він керувався, якого в жодному з відомих списків першого Статуту не було [30, с. 104, 142-146,].

Литовський Статут 1566 р., підсумувавши практику і врахувавши суспільні потреби, залишив інститут адвокатури, регламентувавши діяльність адвокатів більш детально та значно ширше.

Розділ IV Статуту присвятив прокураторам п'ять артикулів. В артикулі 33 під назвою «Хто б сам не міг або не вмів у суді говорити» Статут встановив, що у такому випадку він вправі доручити письмово або усно ведення своєї справи комусь іншому, а за усним дорученням безпосередньо в суді, – навіть неосілому. А якщо така особа вимагає прокуратора, суд повинен надати їй прокуратора для ведення справи від її імені від уряду. Далі обіцяно дати прокуратора звинуваченій стороні в образі гідності господаря та покладено обов'язок надати безоплатно прокуратора для ведення справ від імені убогих сиріт, немаєтних вдів, а також убогих, які через неспроможність не в змозі мати прокуратора для ведення справи в суді.

В артикулі 34 під назвою «Про прокураторів, які мають бути і яких також суд має приймати» Статут 1566 р. значно розширив положення Статуту 1529 р. про прокураторів, встановивши, що у справах про маєтки і про всі інші речі рухомі і нерухомі прокуратором не може бути жоден чужоземець і неосілий у Великому князівстві Литовському. Лише у справах про життя і честь за прокуратора можна мати чужоземця і неосілого. Не можуть бути прокураторами судді, підсудки і писарі, а також ті, хто держить духовні маєтки. Проте вони можуть вести свої власні справи як особисто, так і через прокураторів.

Артикул 35 «Про покарання недобросовісних і підступних прокураторів і про те, що стороні вільно прокуратора свого від справи усунути і самій вести справу або іншого прокуратора на його місце поставити» говорить про те, що шляхтич прокуратор втрачає честь, а не шляхтич – життя втрачає,

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

якщо він, взявшись кому справу вести і судитись, вивідавши у нього ту справу і листи його огледівши, видав його у тому супротивній стороні, або до тієї сторони його супротивної пристав, і від цього тому, кому він першому обіцяв справу вести, вийшли збитки, і те б на нього яким явним і слушним доводом доведено було. А також, що кожен вільний, стоячи перед судом, усунути прокуратора і сам свою справу вести, або іншому прокуратору справу свою доручити.

«Причини нестання прокуратора (перед судом), і що те їм і сторонам їхнім шкодити не має» – названий артикул 36, у якому встановлюється, що коли б прокуратор перед роком судовим не міг би сторону свою про хворобу свою дати знати, щоб іншого на його місце послала, або їдучи вже, у дорозі занедужав хворобою обложною так, що сам би на рок у суді бути не міг, тоді те як стороні тій, чию справу на себе взяв, у справах тих, так теж і прокуратору нічого шкодити не має, хоча б треті роки останні або рок завитий був, нічого тратити не буде. Але прокуратор, як від тої хвороби одужає, має вряду ближчому про себе дати знати, і потім офіційно ту хворобу довести, і одужавши, потім на перших роках буде повинен присягнути, що правдиво, через обложну хворобу на той рок становитися не міг. Так же і слуги, послані від панів, з котрими би на роки до суду посланими в дорозі хвороба велика та обложна трапилася, таким же чином будуть повинні виправдатися, як вище написано. Але якщо б прокуратор або посланець і слуга такий про хворобу свою повідомити і присягнути на наступних роках не хотіли, тоді суд, не враховуючи такі відмовки їх, рішення має винести згідно з цим Статутом. Так теж якби хто-небудь, воліючи комусь шкоду спричинити, і прокуратор це вчинив і лист від нього з печаткою його справив, а того б сторона не доручала, і через це щось втратила, такий суд не має відправлятися, а той прокуратор, хто б те вчинив, ніяк інакше, тільки смертю має бути караний.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

Наостанок, артикул 37 під назвою «Чого прокуратор без сторони своєї вести у справі не може» каже, що уповноважений прокуратор жодних записів і ніякої платні ні з кого не має в суді чинити і грошей записаних брати і з них платити, не маючи при собі сторони своєї. Але якби хто, будучи не в змозі або не встигаючи до вряду по гроші прийти, і хотів через когось іншого ті гроші брати і платити, тоді ніяк інакше не може і не має, тільки через такого прокуратора або слугу свого, кому особисто на то повноваження і доручення листом своїм і виписом того вряду його на те конкретно уповноважить, такий правомочний буде гроші брати і повноваження мати платити [31, с. 312-313].

Як видно, Литовський Статут 1566 р. регламентував адвокатуру Литовсько-руської держави, діяльність адвокатів, їх відповідальність за неналежне виконання дорученої їм роботи як для цього часу досить повно і всебічно. Тому є підстави вважати, що з його прийняттям завершилося інституційне становлення адвокатури, тобто набуття нею статусу самостійного інституту державно-правової системи тогочасного суспільства.

Третім Литовським Статутом, Статутом 1588 р. істотних змін та доповнень щодо прокураторів, їх роботи і відповідальності внесено не було.

Таким чином, адвокатура Великого князівства Литовського, а отже й адвокатура України історично є чи не першою адвокатурою Східної Європи. З цього приводу принагідно зазначити, що адвокатура Росії була утворена лише у 1864 році, і утворена не еволюційним шляхом, а реформістським [33, с. 482; 34, с. 12].

Щодо терміну. Литовський Статут 1529 р., як видно, означав адвоката латинським терміном «прокуратор», яким, в числі інших значень, у римському процесуальному праві неформально іменували призначуваного стороні судової справи представника [35, с. 261]. Після прийняття Статуту 1529 р. в судовій практиці почали вживати й інші терміни, зокрема, «речник» та польський термін «умоцований». Термін «умоцований» сприйняли

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

Статути 1566 та 1588 років для означення уповноваженого представника сторін. Термін «адвокат» в праві українського народу вперше було вжито в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, правда, разом з термінами «прокуратор», «пленіпотент», «патрон», «повірений» [36, с. 151]. За Статутами Російської імперії 1864 р. адвокати іменувалися «присяжний повірений» і «приватний повірений». За радянські часи адвокатів, згідно з Положенням від 2 жовтня 1922 р., яке називалося, до речі, «Положення про адвокатуру», означали терміном «оборонці» в кримінальних та цивільних справах [37]. І лише починаючи з «Положення про адвокатуру СРСР» від 16 серпня 1939 р. було запроваджено термін «адвокат» [38], який залишається незмінним до нині.

Список використаних джерел

1. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні // Альманах Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – С. 30-37.
2. Василик Марина. Сторінки української адвокатури в історичній ретроспективі // Нова Україна. – 2014. – № 14. – С. 40-45.
3. Історія адвокатури України / Т. В. Варфоломеєва, О. Д. Святоцький, В. С. Кульчицький та ін.; за ред. Т. В. Варфоломеєвої, О. Д. Святоцького. – К.; Либідь, 1992. – 120 с.
4. Історія адвокатури України (2 видання); / Редкол.: В. В. Медведчук (голова) та інші – К.: Видавництво «СДМ-Студіо», 2002. – 286 с.
5. Адвокатура України: Навч. посіб. / В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Тітов, Ю. Я. Кінаш; За ред. В. К. Шкарупи. – К.: Знання, 2007. – 398 с.
6. Адвокатура України: Навчальний посібник: У 2 кн. / За ред. доктора юридичних наук, професора С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007 – Кн. 1. – 940 с.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

7. Российское законодательство X-XX веков. В 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984.
8. Блащук С. М. Судочинство та інститут захисту в Древній Русі / С. М. Блащук // Адвокатура України: історія та сучасність. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – 153 с.
9. Гартунг Н. Історія уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России, приуроченная къ университетскому курсу. – С.-Петербург. Типография Э. Арнольда, Литейная № 59. – 206 с.
10. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
11. Малиновский И. А. Лекции по истории русского права / под. ред. и статья от ред. докт. юрид. наук, проф. В. А. Попелюшко. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 696 с.
12. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навчальний посібник / П. П. Музиченко. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. – 662 с.
13. Історія держави і права України. У двох томах. Том I. / За ред. В. Я. Тація, А. И. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 674 с.
14. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
15. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. Пособие къ лекціям. Томъ первый / Д. Г. Тальберг. – Киевъ, 1880. – 318 с.
16. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону. Издательство «Феникс», 1995. – 640 с.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

17. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – Санкт-Петербург: Равента, 1995. – 839 с.

18. История русского права. История уголовного права и судопроизводства. (По лекціямъ проф. М. Дьяконова). – Юрьевъ: Типографія Эд. Бергмана, 1905. – 139 с.

19. Демченко Василій. О показаніяхъ свидетелей, какъ доказательстве по деламъ судебнымъ, по русскому праву до Петра Великаго. – Киевъ. Въ Университетской Типографіи, 1859.- 108 с.

20. Білецький Леонід. Руська Правда й історія її написання / За редакцією Юрія Книша. – Вінніпег, 1993. – 166 с.

21. Иванышев Н. О древнихъ сельскихъ общинахъ въ Югозападной Россіи / Н. Иванышев. – Киевъ. Въ типографіи Федорова и Мин., 1863. – 72 с.

22. Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV-XVIII ст.: історико-правове дослідження: монографія / Мар'ян Бедрій. – Львів : Галицький друкар, 2014. – 264 с.

23. Щербицькій О. В. Суды въ бывшемъ Великомъ Княжестве Литовском. – Вильна, 1912. – 78 с.

24. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.

25. Статут Великого князівства Литовського: репринтне видання 1854 р. – К.: Фенікс, 2008. – 440 с.

26. Уолкер Рональд. Английская судебная система. – М.: Юридическая литература, 1980. – 631 с.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

27.Попелюшко В. О. Виникнення та інституційне становлення адвокатури Франції / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2011. – № 1 (124). – С. 9-13.

28.Максимейко М. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унії / М. Максимейко. – Харьковъ, 1902. – 205 с.

29.Ващук Д. П. Адвокатура України у XV – I половині XVI століття (на прикладі Волинської землі) / Д. П. Ващук // Адвокатура України: історія і сучасність. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – 153 с.

30.Борисенок С. І. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-руській державі / С. І. Борисенок // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права. Випуск третій, за редакцією Голови Комісії академіка Н. П. Василенка. – У Києві. З друкарні Української Академії Наук. – 1927. – С. 84-149.

31.Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. – Том 3. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 540 с.

32.Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / Под редакцией и от редактора В. А. Попелюшка. – Острог : Издательство Национального университета «Острожская академия», 2012. – 264 с.

33.Фойницкий И Я. Курс уголовного судопроизводства. Том I / И Я. Фойницкий. – Санкт-Петербург: Издательство «Альфа», 1996. – 552 с.

34.Смирнов Е. М. Адвокатура: Учебное пособие / Е. М. Смирнов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002.- 267 с.

35.Бартошек М. Римское право (Понятия, терминны, определения) / М. Бартошек. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.

36.Права, по которым судится малороссийский народ... / Под ред. проф. А. Ф. Кистяковского. – Киевъ. В Университет. тип. (И. И. Завадского). 1879.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

37.Зібрання узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1922. – ч. 3. – ст. 630.

38.Собрание постановлений СССР. – 1939. – № 49. – Ст. 394.

Попелюшко В. О.

Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України

У статті розглядаються причини та умови зародження та становлення адвокатури України, їх загальні закономірності та характерні для України особливості. Обґрунтовується зародження і становлення адвокатури України саме на одвічно українських землях, щонайменше на землях Волині, Київщини і Східного Поділля за часів їх перебування у складі Литовсько-руської держави.

Ключові слова: Київська Русь, судове представництво; Литовсько-руська держава: зародження адвокатури України; становлення адвокатури України.

Попелюшко В. О.

К вопросу о зарождении и становлении адвокатуры Украины

В статье рассматриваются причины и условия зарождения и становления адвокатуры Украины, их общие закономерности и характерные для Украины особенности. Обосновывается зарождение и становление адвокатуры Украины на исконно украинских землях, по меньшей мере на землях Волыни, Киевщины и Восточного Подолья во времена их вхождения в состав Литовско-русского государства.

Ключевые слова: Киевская Русь; судебное представительство; Литовско-русское государство; зарождение адвокатуры Украины; становление адвокатуры Украины.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.

Popeliushko V. O.

The Formation and Establishment of Advocacy of Ukraine

The causes and conditions of the institutional formation of advocacy of Ukraine are researched in the article. The doubt is cast on the view that it originates from Kyiv Rus, in particular from the witnesses and eyewitnesses of Rus'ka Pravda. The idea is expressed that the witnesses were transformed into compurgators during the Lithuanian and Russian period, but eyewitnesses – into the witnesses in their modern meaning.

On the grounds of literature based on original sources and legislation of that time, it is proved that the roots of advocacy of Ukraine are traced to the Ukrainian territory of Volyn', Kyiv region, and the eastern part of Podillia, which were the parts of Grand Duchy of Lithuania in the end of XV – the beginning of XVI centuries. The social, economic, political and legal grounds of advocacy formation and establishment, its general rules and peculiarities inherent to Ukraine of that time are characterized. It is showed that advocacy of Ukraine was institutionally (legislatively) fixed in the First Statute of Lithuania (1529), but its formation as a group of legally aware people who provided judicial representation in civil cases and defense in criminal cases, that is the legal profession, started when the Statute of Lithuania (1566) was in force, and finished after it was fixed in the Statute of Lithuania (1588).

Key words: Kyiv Rus, judicial representation, Russian-Lithuanian Commonwealth, formation of advocacy of Ukraine, constitutional establishment of advocacy of Ukraine.

▪ Щодо питання про зародження та становлення адвокатури України / В. О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16pvosau.pdf>.